

İşlevsel Edimbilim Yöntemiyle Metin İçinde Gösterme Alanının İncelenmesi

Çiğdem Sağın-Şimşek
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Jochen Rehbein
Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Hamburg Üniversitesi

Ezel Babur
Hamburg Üniversitesi

Özet: Bu çalışma *bu*, *şu* ve *o* gösterme anlatımlarının karmaşık rollerini metin örnekleriyle incelemektedir. Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein (2008)' de konuşma ortamlarından yola çıkarak 1970'li yıllardan beri Rehbein ve Ehlich tarafından geliştirilmiş olan İşlevsel Edimbilim yöntemiyle yapılan anlatım çözümlemeleri, bu çalışmada metin örnekleriyle tamamlanmış ve kökendirbilimsel veriler ışığında bu anlatımlar yeniden sınıflandırılmıştır. *Onun* artgönderim, *şunun* öngönderim yaptığı, *bunun* ise dinleyiciyi/okuyucuyu çıkış noktasının etrafındaki nesnelere odakladığı savunulmuştur. Çalışmada 'alan aktarımı' kavramı özelinde dilsel araçların işlevlerindeki değişimler açıklanmıştır. Çözümlemelerde Orhan Pamuk'un *Babamın Bavulu* (2008) ve Vedat Türkali'nin *Mavi Karanlık* (2006) adlı eserlerinden yapılan alıntılarla gösterme anlatımlarının metin içindeki işlevleri örneklendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: İşlevsel Edimbilim, gösterme alanı, gösterme anlatımları, dilsel araçlar, dilsel yordamlar, metin ve söylem, *bu*, *şu*, *o*, Türkçe.

Summary: This study will analyze the complex role of deictic expressions *bu*, *şu*, *o* in Turkish texts within the framework of Functional Pragmatics developed by Echlich and Rehbein since 1970s. In Sağın-Şimşek, Babur & Rehbein (2008) the deictic field was illustrated by means of *bu*, *şu* and *o* in discourse and it has been shown that the deictic field of Turkish is triplified into the classes of o[x]-occurrences which are mainly anadeictic, ş[x]- occurrences are mainly catadeictic, while b[x]- occurrences mainly focus hearers/readers to objects in the environment of the origo. In order to analyze functions of these deixes in texts, examples taken from Orhan Pamuk's Nobel Prize acceptance speech *Babamın Bavulu* (2008) and

Vedat Türkali's *Mavi Karanlık* (2006). This study will also claim that the simple analysis of the Turkish deictic field as threefold needs to be modified due to the historical and language typological changes in Turkic languages.

Key words: Functional Pragmatics, deictic field, deictic expressions, linguistic elements, linguistic procedures, text and discourse, deixes, deictic spaces, Turkish.

1. Giriş

Bu çalışma İşlevsel Edimbilim Kuramı çerçevesinde, metin içinde gösterme alanında dilsel araçlardan *bu*, *şu* ve *onun* incelenmesini amaçlamaktadır. Dilsel araçların doğal konuşma ortamındaki işlevlerinden yola çıkılarak çözümlenebileceği temelinde dayanan İşlevsel Edimbilim Kuramı, Konrad Ehlich (1979, 1982; 1986, 1993) ve Jochen Rehbein (1977, 2001, 2002, 2006) tarafından geliştirilmiştir. İşlevsel Edimbilim Kuramı'na göre, dilsel araçlar doğal konuşma ortamı içinde bütün nesnel ve zihinsel bileşenler bağlamında incelenmelidir. Sağın-şimşek, Babur ve Rehbein (2008)'de adı geçen İşlevsel Edimbilim Kuramı ve bu kuramda yer alan yönlemsel kavramlar ve dilsel alanlar açıklanmıştır. İncelenen dilsel alanlar yönlendirme alanı, tasvir alanı, simge alanı, operasyon alanı ve gösterme alanı olup daha kapsamlı bilgi için Bühler (1934) ve Rehbein ve Kameyama (2003)'e bakılabilir. Dilsel alanlar, dilin ses biçimbilgisel, sözdizimsel, anlambilimsel ve bürünsel yapılarına bağlı olarak sistematik bir biçimde sınıflandırılmış dilsel işlevlerin temelidir. "Dilsel işlevler" bu kuramda dilsel yordamlar kavramı ile açıklanmaktadır. Bu çalışmanın ilk aşaması olarak kabul edilebilecek olan Sağın-şimşek, Babur ve Rehbein (2008)'de , dilsel alanlardan gösterme alanı, *bu*, *şu* ve *o* gösterme anlatımları ve bunların konuşma durumunda çıkış noktası ile *algılama aralığındaki* kullanımları örneklendirilmiş, *bu*, *şu* ve *o* biçimsel türevlerinin Türkçe'de gösterme alanının üç boyutuna işaret ettiği savunulmuştur.

Bu çalışmada incelenecek olan dilsel araçlardan *bu* ve *şu* arasındaki ayrımlar Banguoğlu (1986) tarafından nesnel arasındaki göreceli yakınlık-uzaklığa göre incelenirken, Underhill (1976)'da aralarındaki vurgusal ayrıma göre açıklanmıştır. Ozil ve şenöz (1996) ve Turan (1997) ise *bu* ve *şu* nun işlevini *yineleme işlemi* ile ilişkilendirmiş, bu sözcüklerin ortak işlevinin tümceler arası bağlantı kurmak olduğu; *bunun* artgönderim yaparken *şunun* öngönderim yaptığı belirtilmiştir. Bazı çalışmalarda ise konuşucu-dinleyici ortamında kullanılan *bu* ve *şunun* farklı nesne ya da kişilere işaret ettiği belirtilmiştir. Örneğin Özyürek (1998), Hayasi (2004), Küntay ve Özyürek (2006) *bunun* dinleyicinin farkında olduğu nesneyi işaret ettiğini, *şunun* ise dinleyicinin henüz fark etmediği ancak konuşmacı tarafından işaret edilen nesneyi gösterdiğini belirtmiştir. Ancak sözü edilen çalışmalar *metin* ile söylem arasında özel bir ayırım gözetmemişlerdir.

2. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı Türkçe’de *bu*, *şu* ve *o* gösterme anlatımlarının, söylem aralığında olduğu gibi, metin aralığında da yazan ve okuyana göre farklı boyutlarda işlev gördüğünü tartışarak, *gösterme alanındaki* (Rehbein, 1992) yerlerini incelemektir. Bu amaçla Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein (2008)’de incelenmiş olan algılama aralığına ek olarak, *söylem*, *metin* ve *imgelem* aralıkları da bu çalışmada ele alınacak, bağlayıcılık işlevleri özellikle de izleksel yapıların işleyişi içinde yer alan odaklamalar açıklanacaktır. Çalışmada öncelikle Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein (2008)’de ele alınmış olan Türkçe’de gösterme alanının üçlü görünümü ve gösterme yordamının işlev gördüğü odak aralıkları ele alınacaktır. Bu açıklamalar doğrultusunda gösterme anlatımlarının metin içindeki işlevleri Orhan Pamuk’un *Babamın Bavulu* (2008) ve Vedat Türkali’nin *Mavi Karanlık* (2006) adlı eserlerinden yapılan alıntılarla örneklendirilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise gösterme anlatımlarından *şunun*, İşlevsel Kökenbilim yöntemi çerçevesinde oluşumu ve üstlendiği işlevler tartışılacak, Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein (2008)’de ele alınmış olan gösterme alanının üçlü görünümü Türk dilinin yapısal özellikleri de göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenecektir.

3. Türkçe’de gösterme alanı: üçlü sistem

Türkçe’de gösterme anlatımları odaklanılan dilsel aralıklarda kendine özgü bir sistem oluşturup, ‘origo’ adı verilen belirli bir çıkış noktasından hareket etmektedirler. Şekil 1’de gösterildiği gibi gösterme anlatımlarının çıkış noktası konuşucunun aralığında yer almakta ve bunlar ifade ettikleri nesnelere/içerikleri söylem aralığında hareket ettirme işlevini üstlenmektedirler. Buna göre; *bu* söylem aralığında etkin olan bir nesne veya içeriği odaklarken, *şu* yalnızca konuşucunun aralığında bulunan bir nesneyi/içeriği dinleyicinin imgelem aralığına getirir. Bu anlamıyla gerek *bu* gerekse *şu* gösterme anlatımları, söylem aralığında değişik boyutlarda odaklamayı sağlar. *O* gösterme anlatımı bu üç boyutlu sistemde incelendiğinde ise, dinleyicinin dikkatinin söz konusu nesneye/içeriğe daha önceden odaklanmış olduğunu kabul ederek, söylemin herhangi bir anında söz konusu nesneyi/içeriği konuşmacının ve dinleyicinin ortak imgelem alanına geri getirmekle yükümlüdür. Bu anlatımlar işlevlerini gösterme yordamı aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Türkçe’deki bu sistem, diğer dillerden farklı olarak, *bu*, *şu* ve *onun* simgelediği *böyle*, *bura*, *şöyle*, *şura*, *öyle*, *ora* gösterme araçları ile tamamlanmaktadır.

Özetlemek gerekirse: Bir gösterme yordamı aşağıda listelenen özelliklere sahip olan en küçük etkileşim birimidir (Redder, 2000):

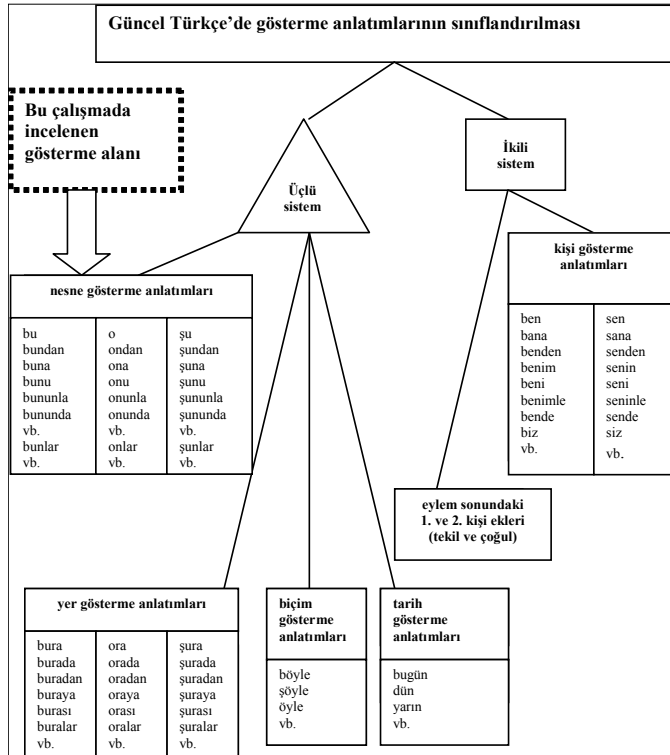
- (i) K (: konuşucu, yazar) bir nesneyi (ayrıca kişiyi, zamanı, yeri ve yönü) odaklar/yeniden odaklar ve/veya o nesneyi D’ye (dinleyiciye/okuyucuya)

gösterir.

- (ii) Böylece K, D'nin dikkatini odaklanılan nesneye yöneltir
- (iii) Yordam 'origo' adı verilen çıkış noktasından başlar
- (iv) Ve konuşma durumunu (Bühler 1934, Wegener 1885, Wunderlich 1971) K'nın dilsel araçlarla D'ye işaret ettiği odak aralığına (Tablo 1) bağlar. Konuşma durumuna göre bu aralıklar:
 - (a) algılama aralığı
 - (b) söylem aralığı
 - (c) metin aralığı
 - (d) imgelem aralığı
 olarak sıralanır. Bu aralıklardan söylem ve imgelem aralığı aynı zamanda zihinsel aralıklardır.
- (v) Gösterme yordamı ile nesne, dilsel nitelikleri ile değil, uzamsal nitelikleri ile değerlendirilir.

Bu düzen genellikle konuşucunun dilin gösterme alanından bir öğeyi kullanması ile ortaya çıkar. Şekil 1'de Türkçe'de gösterme alanı ve işleyişi nesne, birey, yer, yön ve zamana

Şekil 1. Güncel Türkçe'de gösterme anlatımları

göre düzenlenmiştir. Burada öne çıkan öge nesne, kişi ve yer gösterme anlatımlarının çeşitlilik gösterirken zaman anlatımlarının diğerlerine göre az olmasıdır.

Tablo 1. Gösterme yordamının işlev gördüğü odak aralıkları

Açıklama	Odaklanan aralıklar
yüz yüze konuşma durumu	algılama aralığı
söylemde asıl olan ve anımsanan konuşma	söylem aralığı
eyleyenlerce odak alanı olarak tasarlanan metin	metin aralığı
konuşucu/dinleyici yazar/okuyucu için ortak olan imgelem	imgelem aralığı
sözlü deyimcede yer alan göstermeler	nesne olmadan gösterme

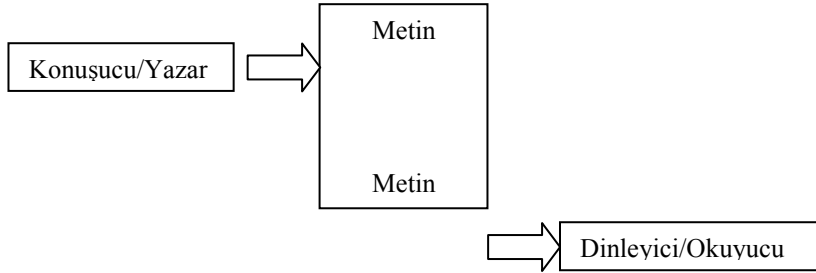
Çalışmada Demircan'ın (2007) "konuşana yakınlık" ölçütüne göre gösterme anlatımları *bu, şu, o* ile farklı biçimlerini üç katmanlı olarak incelemesi ve sözcük öbeği yapısını benimsemesi temel alınmıştır. Ancak Demircan (2007) çalışmasında gösterme alanı anlatımlarını "gösterme adılı" olarak kavramsallaştırmış ve bu bağlamda yaygın olan dilbilimsel anlayışı izlemiştir. Çalışmada gösterme anlatımlarının "gösterme adılı" olarak sınıflandırılarak kendisinden önce gelen isim ya da isim öbeğini tekrar ettiği ya da kendisinden sonra gelen isim ya da isim öbeğinin yerine kullanıldığı görüşü yer almaktadır. Bu çalışmada ise bu belirlemelerin İngilizce'de kullanılan *he, she, it* gibi artgönderim anlatımları olduğu, İşlevsel Edimbilim Kuramı içinde ise 'operasyon alanı' içinde değerlendirilip biçimsel ve işlevsel açıdan 'gösterme alanından' farklılık gösterdiği ileri sürülmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki gönderim yapılan nesne ya da varlıklar ile gönderimleri, dilbilimsel yapılarıdır. Buna karşılık, bu çalışmanın asıl konusu olan gösterme anlatımları ile nesne ya da varlıkların, sözel ifadelerle algılama, söylem, metin ve imgelem aralığında odak noktası haline getirilmesi, şekil 1'de de gösterildiği gibi, dildışı özellikler göstermektedir. Dinleyici ya da okuyucunun dikkatinin, farklı nesne ve varlıklara farklı gösterme anlatımları kullanılarak çekilmesi, Tablo 1'de de görülebileceği gibi, İşlevsel Edimbilim Kuramı içinde 'gösterme alanı' içinde gerçekleşmektedir.

4. İşlevsel Edimbilim yöntemiyle *bu, şu* ve *onun metin* içindeki işlevlerinin çözümlenmesi

Bu çalışmada gösterme anlatımlarının metin içindeki işlevlerini belirlemek için kullanılacak olan ilk örnek Orhan Pamuk'un Nobel ödülünü kabulü sırasında yaptığı,

Babamın Bavulu başlıklı konuşmadır. Ancak üretim biçimine bakıldığı zaman Orhan Pamuk'un bu ürünü metin olarak ürettiği görülmektedir. İşlevsel Edimbilim Kuramı metni bir söylem biçimi olarak nitelendirmekte ve metnin "üretim" ve okuyucu tarafından "tüketim" biçiminin, Şekil 2'de gösterildiği gibi, 'parçalanmış bir konuşma durumunda' gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu açıdan, metin kavramı dilsel iletişimin bir biçimi olarak nesnel koşulları değişmiş özel bir söylem biçiminde anlaşılmalı ve bu koşullar dikkate alınarak incelenmelidir. Özetle Orhan Pamuk *Babamın Bavulu* başlıklı Nobel konuşmasında, kendisinin daha önce metin olarak hazırladığı yazısını okumuştur. Bu nedenle örnek ve çözümlemelerin alıntılıandığı bu konuşmayı metin olarak incelemek gereklidir. Ayrıca, ilerleyen bölümlerde ele alınacağı gibi metinde geçen göstermelerin istatistiksel dökümüne bakıldığı zaman da, aslında eserin konuşmadan çok metin niteliği taşıdığı görülmektedir. İşte bu nedenlerle, Pamuk'un yapmış olduğu konuşma, metin olarak kabul edilmiş ve çözümlemeler metin çözümlemesi olarak yapılmıştır.

Şekil 2. Parçalanmış konuşma durumu (Ehlich, 1984)

5. Örnekler

Babamın Bavulu adlı metindeki gösterme anlatımlarının çözümlemesinden önce eserin giriş bölümünü kısaca çözümlyerek metnin kuruluşu hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Bu bölümde Pamuk babasının kendisine getirdiği ve kendi yazıları, el yazmaları ve defterleriyle dolu küçük bir *bavulu* daha sonra sözünü edeceği konuya giriş için simge olarak kullanmaktadır.

Örnek 1.

"Ölümünden iki yıl önce babam kendi yazıları, el yazmaları ve defterleriyle dolu küçük bir **bavul** verdi bana. Her zamanki şakacı, alaycı havasını takınarak, kendisinden sonra, yani ölümünden sonra onları okumamı istediğini söyleyiverdi.

"Bir bak bakalım," dedi hafifçe utanarak, "işe yarar bir şey var mı içlerinde. Belki benden sonra seçer, yayımlarsın."

Yazar giriş bölümünde biri çoğul diğeri tekil iki nesneyi metin aralığına soktuğundan, çoğul eki burada gönderme yapılan nesnelere dolaysız olarak tanımlayan önemli bir işleve sahiptir. “Onlar” gösterme anlatımı incelendiğinde, söz konusu olan “kendi yazıları, el yazmaları ve defterleri”ni konuşmacının ve dinleyicinin ortak imgelem alanına geri getirdiği görülmektedir. İkinci paragrafta yer alan “içlerinde” sözcüğüne bakıldığında çoğul ekinin önemi daha da belirginleşmektedir. Orhan Pamuk burada **içinde** deseydi gönderim yaptığı **bavul** olacaktı. Bu durumda gönderim yapan dilsel araç “-i” iyelik eki olacaktı. Ancak “ler” belirleyeni ile bu iki nesne/ler (bavul ya da kendi yazıları, el yazmaları ve defterleri) arasında seçim yapılması gerekmektedir. Burada önemli olan çoğul ekinin ve de üçüncü kişi iyelik ekinin aynı anda *artgönderim* yapmalarıdır. Gönderim yaptıkları dilsel araç da gösterici olarak kullanılan ‘onlar’dır. Burada söz konusu işlem *öngönderim* adını verdiğimiz çoğul eki yoluyla yapılmakta olup okuyucunun ya da dinleyicinin dille ilgili bilgisini odaklayan bir işlemdir. Orhan Pamuk işlemek istediği konuya girmeden önce, babasının getirdiği bavul ve içindekiler çerçevesinde, babasıyla ilişkisini irdelemektedir.

Örnek 2.

Beni babamın bavulunun içindekilerden uzak tutan birinci endişe tabii ki okuduklarımı **beğenmeme** korkusuydu. Babam da **bunu** bildiği için tedbirini almış, **bavulun içindekileri ciddiye almayan** bir hava takınmıştı. Yirmi beş yıllık bir yazarlık hayatından sonra **bunu** görmek beni üzüyordu. Ama edebiyatı yeterince ciddiye almadığı için babama kızmak bile istemiyordum...

Türkçe’de *bu* isimlere takılarak kullanıldığı gibi tek başına bir anlatım olarak da kullanılmaktadır. *Bu* anlatımın hangi içerik ve nesnelere işaret ettiğini Örnek 2’de görmekteyiz. Yukarıda verilen ikinci örnekte *bu* ile ifade edilen içerikler bir önceki tümcede anlatılanlarla ilişkilidir. *Bu* anlatımı her iki örnekte de metin aralığına kısa bir süre önce sokulan içerikleri odaklayan bir işlev görmektedir. İkinci tümcede yer alan “*bunu*” *artgönderim* yapmaktadır. Her iki halde de okuyucu “okuduklarımı beğenmeme korkusu”na işaret etmektedir. Aynı şekilde üçüncü tümcede yer alan “*bu*” da “bavulun içindekileri ciddiye almayan” tümceciğini odaklamaktadır. Bu noktada çözümlemeye devam etmeden önce aşağıdaki metin bilgilerine bakmakta yarar vardır. Tablo 2’de gösterildiği gibi Orhan Pamuk’un metninde *şu* anlatımının çok seyrek olarak kullanılması *bu* anlatımının işlem gördüğü söylem aralığının başka özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. *Bu, şu ve o'nun metinde kullanım sıklıkları*

Metinde geçen toplam tümce sayısı: 234		
Metinde geçen toplam sözcük sayısı: 3986		
<i>bu</i> ve biçimleri	<i>şu</i> ve biçimleri	<i>o</i> ve biçimleri
89	4	59

rnek 3.

Bu işe hayatını vermiş bütün yazarlar **şu gerçeği** bilir : **masaya oturup yazma nedenlerimizle, yıllarca umutla yaza yaza kurduğumuz dünya, sonunda apayrı yerlere yerleşir.** Kederle ya da öfkeyle oturduğumuz masadan o kederin ve öfkenin ötesinde bambaşka bir aleme ulaşırız. Babam da böyle bir aleme ulaşmış olamaz mıydı? Uzun yolculuktan sonra o varılan alem, tıpkı uzun bir deniz yolculuğundan sonra sis aralanırken bütün renkleriyle karşımızda yavaş yavaş beliren bir ada gibi bize bir mucize duygusu verir. Ya da Batılı gezginlerin güneyden gemiyle yaklaştıkları İstanbul'u sabah sisi aralanırken gördüklerinde hissettikleri şeylere benzer bu.

nc rnekte *Babamın Bavulu*'nda az sayıda kullanılmış olan *şu* anlatımlarından biri incelenmiş, yerine *bu* kullanılması durumunda doğacak anlam farklılığı ortaya konmuştur. rnekte paragraf başında geçen ilk tümcede yer alan *şu*nun yerine *buyu* kullanalım: "Bu işe hayatını vermiş bütün yazarlar BU gerçeği bilir". Böyle bir deyimcenin anlamı daha açık olurdu; çünkü *bu* kullanılarak *gerçek* ile nitelenen nesnenin veya içeriğin bilindiği kabul edilmektedir. Oysa bu örnek bir paragraf başını oluşturmaktadır. Bir nceki paragrafta ise bir gerçek değil, yazarın Dostoyevski ile ilgili dşndkları aktarılmaktadır. *Bu* anlatımının *şu* ile değiştirilmesi durumunda, *bu*nun artgönderim yaptđı gerçek, yazarın daha önceki paragrafta ifade ettiği düşünceler olurdu.

rnek 4.

- Vay merhaba, dedi. Sen nerden çıktın zgrcğm? Balık mı gene?...
- Sözde balık, dedi zgr. Bulursak... Kargı'dan bu yana dalıyorum... Na, **bunlar**... Bu vakit de balık olmaz ya...
- Belinden çıkarıp havaya kaldırdđı ipe dizili birkaç iri çeşitli küçük balık vardı.
- Bunlara balık mı derdik eskiden...
- Tekneye yaklaşırken döndüğü kayayı gösterdi.
- **şurada** bir iki barbun kaçırdım, dedi.

Bu bölümde tartışılacak olan örnekler ile *şu* gösterme anlatımının, gösterme alanı içinde dinleyicinin/okuyucunun alanında olmadığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Alıntı Vedat Türkali'nin *Mavi Karanlık* adlı romanından alınmış olup, hem diyalog, hem içsel monolog hem de her ikisinin birlikte kullanıldığı bir örnektir.

Örnekte Rahmi ve onun teknesini tamir eden Muhtar Akdeniz sahilinde bir yerde teknededirler. Mevsim yaz ve hava çok sıcaktır. Birlikte denize bakarlar birinden sudan dalgıç olan Özgür adlı genç çıkar. Özgür'e karşı bazı hisleri olan Fatoş da onlarla birlikte teknededir. İlk olarak Muhtar konuşmaya başlar: "Vay merhaba. Sen nerden çıktın Özgürçüğüm? Balık mı gene?..." Özgür'ün verdiği yanıtta geçen *bu* gösterme anlatımı ise odaklanan nesnede dinleyicinin/okuyucunun söylemsel ilgi alanında değildir. Burada daha önce yapılan çözümlemelerden farklı bir noktaya değinmek gerekmektedir. Parçada hem okuyucu, ve hem de dialog halinde bulunulan (kurgusal) dinleyici, Özgür tarafından kendisinin biraz önce tekneye doğru yüzerken etrafında döndüğü kayaya yönlendirilerek *şurada* göstermesi ile, hem kendisinin başından geçen olaya, hem de daha önce bakış açıları içinde olmayan yeni bir bölgeye odaklandırılmaktadır. Başka bir deyişle okur *şurada* ile gösterilen kaya parçasıyla yüzleşmekte ve onun bilincine varmaktadır.

Örnek 5.

- Akşama çocuklar gelecekle de, dedi Özgür. Bir çorba olur...
Muhtar'la tatlı söyleşiye giriştiler balık, deniz üstüne. Balık Gökova'da... **Buraları** çöl ettiler.
...
Özgür anılardaydı. Az kaldı **şu** parmağımı mürene kaptırıyordum, anımsıyor musun?

Türkali'nin romanından alınan son örnekte ise *şu* bir adın önünde kullanılmış ve konuşucunun (ki aynı zamanda bu kişi bir olayı hatırlamaktadır) parmağı ile ilgili başından geçen bir olayı yeniden hatırlayıp zihinsel aralığında tekrar gündeme getirmiştir. Bu örnekte de *şu* konuşucunun odaklandığı parmağına bakarak içsel dialog sırasında zihninden geçen nesneyi daha yüksek bir bilinç aralığına çıkartmak için kullanılmıştır.

6. *Şu*, kaynaşma ve alan aktarımı

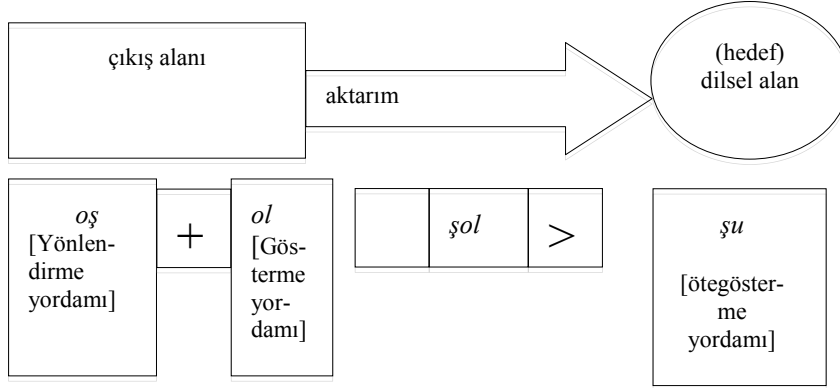
Şu gösterme anlatımının özel işlevlerini ve yukarıda verilen metinlerde yer alan örneklemelerini çözümleyebilmek ve açıklayabilmek için *İşlevsel Kökenbilim* (Ehlich 1994, Rehbein 2000) yönteminin kullanılması gerekmektedir. İşlevsel Kökenbilim yöntemi günümüzde kullanılan dilbilimsel biçimlerin izlerini kökenine dayandırmaktadır. Türk dilbilim tarihine bakıldığında zaman gösterme alanı ile ilgili *şu* gerçek ortaya çıkmaktadır: Eski Türk dillerinin çoğunda gösterme alanı kişi anlatımları

bān, *sān* ve türevleri (ben, sen) ve nesne anlatımları *bo*, *bolar* (bu, bunlar), *ol*, *olar* (o, onlar) olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır (Erdal, 2004). Erdal (2004) ve Gabain (1974) de *şu*'nun Yenisey yazıtlarında *şundaya* dönüştüğünü ve eski Türk dillerinde yer almadığını, Türkçe'deki *şunun* dolaysız *oş* ve *o* anlatımı ile birleşiminden oluştuğunu ve böylece Osmanlıca'da *şol* (*oş ol*) olarak karşımıza çıktığını açıklamaktadır. Açıkçası, *şu* anlatımı, Türkçe'deki ikili gösterme alanının 'ol örnekleme' adı verilen bir örneklemeden ortaya çıkmış olan ve *oş* dolaysız ile birleşen, İşlevsel Edimbilim terimlerine göre de yönlendirme alanının bir ögesi olan bileşik bir anlatımdır (Rehbein, 1995). Clauson'a (1972) göre "oş" bir şeye ya da kişiye dikkat çekmek için kullanılan bir ünlemdir. XVI. yüzyıla kadar ayrı bir sözcük olarak belirtilmemiş, XIII. yüzyıldan itibaren gösterme anlatımı **ol** ve **bu** ile birleşerek vurgulama gücü artmıştır. Kuzeydoğu dil aileleri dışında diğer tüm modern dil ailelerinde varlığını sürdüren bu bileşik biçimler, sıklıkla değişime uğramıştır. Örneğin, Osmanlıca'da **şu** ve **işbu** haline gelmiştir.

Bu iki birimin birleşimi çoğu Türk dilinde görülmektedir. Ancak bu anlatımın sesbiçimbirimsel *kaynaşma* (dilbilimsel anlamda) ile ayrı bir örneklem birimi 'şu' olarak (son ünlü /l/ düşmüş, ilk ünlü <o>nun yerini <u> almış ve <ş> anlatımın bu ünlünün geçmiştir) düşmesi ve *bu* ve *ol* paradigmalarındaki değişimin ortaya çıkışı Osmanlıca'nın gelişiminden önce gözlenmemiştir. Bu günkü Türkçe'de dinleyicinin dolaysız dikkatini çekmek için kullanılan 'Şşş(t)!' ünlemine bakıldığında /l/ sesinin Türkçe'de yönlendirme yordamıyla bağlantılı olduğu görülür (Türkçe'de ünlemler ve yönlendirme alanı için bk. Babur 2004). Başka bir deyişle, Osmanlı dönemi öncesinde bu iki ögenin birleşimi olan dilbilimsel yordamlar ayrı tutulmuş, ancak sonraları tarihsel bileşim işlemi sırasında *gösterme* bileşeni *yönlendirme* bileşeninin yerini almış ve işlevini üstlenmiştir. Ancak eski bir ünlem olan 'oş'un bazı özellikleri korunmuştur. Kaynaşma kavramının edimbicimsel açıklamaları için Matras (1996, 2000) ve Rehbein (2000)'e bakılabilir.

Bu tarihsel oluşun işlevsel açıklamasını daha iyi yapabilmek için 'alan aktarımı' kavramını incelemek gerekmektedir. *Alan aktarımı* dilbilimsel bir birimin ya da anlatımın kendi alan özelliklerinden bazılarını değiştirip başka bir hedef alana geçmesi olarak açıklanabilir. Ancak, ilgili birim, hedef alana geçişe rağmen, eski alana ait bazı niteliklerini de koruduğu için yeni alan ve yeni işlem 'öte' (Latince para-) önekini alır. Bu kuramsal açıklamayla 'şu' örnekleminin ortaya çıkışı tam olarak açıklanabilmektedir. Şekil 3'te görüldüğü gibi yeri değişen öge hedef alanın adını almaktadır. Ancak eski alanının özelliklerini de hala taşıdığı için adının başına 'öte' önekini almaktadır. Örneğin, 'şu' ötegösterme yordamıdır çünkü gösterme alanı ve yönlendirme alanının *kaynaşması* ile oluşmuştur. Şunun gelişimi iki ayrı dilbilimsel yordamın birleşmesi ile başlamış ve *bileşik* gösterme ve *kaynaşma* ile günümüz *ötegöstermeye* (paradeictic) dönüşmüştür. Şekil 4'te açıklanan şunun üç işlevi *ötegösterme* özellikleri taşımaktadır: (a) bildiren dolaysız deyimce, (b) farkında olunan nesneyi/içeriği dinleyicinin/okuyucunun bilincine çıkarma, ve (c) öngönderim yapmadır. Bu farklı somut işlevlerin özellikleri yönlendirme alanından gösterme alanına geçiş sürecinde oluşmuştur.

Şekil 3. Alan aktarımı: oş anlatımının şu'ya dönüşümü

7. Günümüz Türkçesinde gösterme alanı ve bazı yeni belirlemeler

Yukarıda anlatılan kökenbilimsel çözümleme ışığında Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein (2008)'de savunulan Türkçe'de gösterme alanının üçlü sisteminde bazı değişiklikler yapmak gerekmektedir. Öncelikle tarihsel açıklamalar da göz önünde bulundurularak kabul etmek gerekir ki Türk dillerinden biri olarak Türkçe'de gösterme alanı biçimsel olarak ikili sistem üzerine kurulmuş ve *o(l)* örnekleminin yönlendirme yordamı içeren '*oş*' ile kaynaşarak gösterme alanına eklenmiştir. Kaynaşmayla oluşan bu gösterme anlatımları yeni bir gösterme anlatımı sınıfı oluşturmuş, *o(l)* örnekleminin ikilemesi ile değil başka bir etkileşim ile yeni, melez bir yapıyla oluşmuştur.

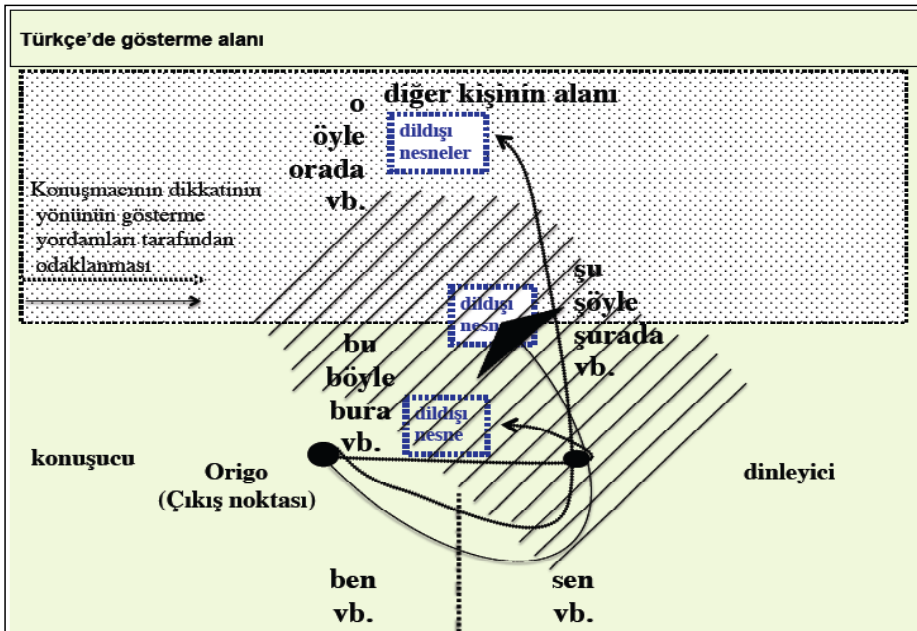
Bu çalışmada verilen örnekler şunu göstermektedir: *şu* sadece üçüncü kişi *onun* alanındaki konuşucunun/dinleyicinin etkileşim alanının dışında yer alan nesnelere yapılan yönlendirmenin yoğunlaştırılmasını sağlamamaktadır; *şu* gösterme anlatımı ile aynı zamanda konuşucunun/dinleyicinin etkileşim alanının içindeki nesnelere de yönlendirme yapılmaktadır. Önemle belirtilmesi gereken bir nokta da *şu* ile, dinleyicinin/okuyucunun odağı, algılama, söylem, metin ve imgelem gibi farklı aralıklarda yer alan ve gözardı edilen nesnelere çekilebilir. Bu nedenle *şu* gösterme yordamı dinleyicinin/okuyucunun önsayıtlarının bozulduğunu, şaşkınlık etkisi yarattığını gösterebilir ve işaret edilen nesnenin bilinçli bir biçimde kavrandığını ortaya çıkarabilir. *Şunun* dinleyici/okuyucu üzerinde yarattığı bu zihinsel etkiler dilsel alanlar arasındaki geçişler sırasında korunmuş olan ve yönlendirme alanına ait olan özelliklerdendir. Açıkça görülmektedir ki bu tip dilsel değişiklikler 'yeniden çözümleme' ya da 'dilbilgiselleşme' olarak sınıflandırılmaz. Bunlar, Türkçe'de yer alan konuşucu yakınlığına karşın diğer kişilerin uzaklığını gösteren ikili sistem üzerine kurulmuş ve üzerine *o* örnekleminden türetilen *şu* örneklemini eklenmiştir. Bununla birlikte *bu* ve

o karşılığı ile *şu* örneklemini arasında var olan ince farklar özellikle metin ve söylem içinde görölmektedir. Sonuç olarak sadece konuşma çözümlenmesi yapılarak Türkçe’de gösterme alanının üçlü sistemden oluştuğunu söylemek tarihsel geçmişe göre yanlış olur. Şekil 4’de gösterildiği gibi Türkçe’de gösterme alanı ikili sistem ve buna eklenen melez bir örneklemeden oluşmaktadır.

8. Sonuç

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkçe’de gösterme alanı ve üçlü sistemin işleyişi açıklanırken Türkçe’de yer alan gösterme anlatımlarının söylemin belli bir anındaki bir çıkış noktasından (origo) hareket ettiği belirtilmişti. ıkış noktasının her zaman konuşucunun/yazarın aralığında konuşlandığı ve bu anlatımların ifade ettikleri nesnelere/içerikleri metin aralığında hareket ettirmekle görevli olduğu belirtilmişti. *şu* gösterme anlatımının söylem/metin aralığında mercek işlevi gördüğu ve farklı boyutlarda odaklamayı sağladığı açıklanmıştı. Buna göre; *bu*, söylem aralığında etkin olan bir nesne veya içeriği odaklarken, *şu*, yalnızca konuşucunun/yazarın aralığında bulunan bir nesne/içeriği dinleyicinin/okuyucunun imgelem aralığına getirir.

Şekil 4. Türkçe’de gösterme alanı

Bu çalışmada da Ozil ve Şenöz (1996) ve Turan'ın (1997) vardıkları sonuçlara benzer biçimde, *şu* ve *bunun* aynı işlevleri gören dilsel araçlar olmadıkları ve *şunun* hiç bir koşulda, bu örneklerde de görüldüğü gibi, artgönderim yapmadığı sonucuna varılmıştır. Bu yüzden de *şu*'nun gönderim yaptığı nesne ya da içerik daha uzaktadır şeklinde bir değerlendirme doğru değildir, çünkü *şu* ve *bu*'yu ayırt eden özellik nicel değil niteldir. Ancak *şu*'nun kullanılması için söylem ya da metin aralığında ortak olan bir söylem/metin aralığının oluşturulmuş olması gerekmektedir. İncelediğimiz metinlerin hiç birinde *şu* anlatımı başlangıç deyimcesinde kullanılmamaktadır.

Türkçe'de gösterme anlatımları ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları birlikte değerlendirildiğinde *bu*, *şu* ve *o* gösterme anlatımlarının işlevleri Tablo 4'deki gibi listelenebilir. Tablo 4'de bu çalışmada tartışılmış olan gösterme anlatımlarından *bu*, *şu* ve *onun* yordamsal işlevleri ve biçimsel nitelikleri sunulmuştur. Tablo'da kullanılan '+' işareti var olan bir özelliği, '++' işareti kesinlikle var olan bir özelliği, '-' işareti olmayan bir özelliği ve '?' işareti henüz araştırılmamış olan bir özelliği göstermektedir.

Tablo 4. *Türkçe'de gösterme anlatımlarının yordamsal işlevleri ve biçimsel nitelikleri*

N	Gösterme anlatımlarının yordamsal işlevleri ve biçimsel nitelikleri	<i>bu</i> vb.	<i>şu</i> vb.	<i>o</i> vb.
1	Bağlayıcılık işlevi	+	+	++
2	Artgönderim	+	+	++
3	Öngönderim	+	++	-
4	Bildiren dolaysız deyimce	+	++	-
5	Uzaklık belirtme (Küntay ve Özyürek, 2006) (Banguoğlu, 1986)	yakınlık	ortak alan	uzaklık
6	Temel bilgi vermek / tekrar konu etmek (Ozil ve Şenöz, 1996)	-	-	++
7	Farkında olunan nesneyi/içeriği okurun/dinleyicinin bilincine çıkarma	?	++	-
8	Kaynaşma ve alan aktarımı	-	+	-
9	İsimden önce kullanım: bilgiye işaret etme (üçlü sistem)	+	+	+

Tablo 4'te yer alan işlevleri kısaca şöyle açıklayabiliriz. İlk özellik olan bağlayıcılık işlevi hem metin, hem de söylem içinde *bu*, *şu* ve *onun* temel işlevi olarak kabul edilmektedir (Rehbein, Hohenstein ve Pietsch 2007). Gösterme anlatımları sayesinde söylem/metin içinde yer alan çıkış noktası (origo) hem konuşucu/yazar, hem de dinleyici/okuyucu için belirlenir. Çıkış noktasından hareketle konuşucu/yazar gösterme anlatımlarını kullanarak gösterme yordamının odak aralığını (söylem aralığı, metin aralığı ve/veya imgelem aralığı içinde) belirler. Bu odak aralığında okuyucunun/dinleyicinin dikkati ya daha önce yazılmış/söylenmiş olan bir nesneye, ya da hakkında yeni yazılacak/konuşulacak olan nesneye çekilir. Başka bir deyişle, okuyucunun/dinleyicinin dikkati

ile işaret edilen nesne arasındaki bağlantı gösterme anlatımları ile sağlanır.

Bu, *şu* ve *onun* artgönderim işlevleri incelendiğinde, *bu* ve *şu* ıkış noktasına yakın nesnelere işaret ederken, *onun* ıkış noktasından daha uzakta bulunan nesnelere için kullanıldığı görülmüştür. ngnderim işlevine bakıldığında ise bunun tersine *onun* ngnderim yapamadığı, *bunun* belli bir dereceye kadar öngönderim yapabildiği, *şunun* ise esas öngönderim yapan anlatım olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle dolaysız anlatımların *şu* ya da *bu* ile duyurulduğu , ama hiç bir zaman *o* ile duyurulmadığı görülmüştür.

Gösterme anlatımlarının konuşucunun/yazarın çıkış noktasından hareketle nesnelere uzaklıklarına işaret etmeleri Küntay ve zyrek (2006) ve Banguoğlu (1986) tarafından incelenmiştir. *Bunun* yakınlık belirtirken *onun* uzaklık belirttiği söylenmiş ancak *şunun* hangi alana işaret ettiği belirtilmemiştir. Tablo 4’de yer alan ‘ortak alan’ açıklaması bu çalışmanın gözlemlerine dayanılarak yazılmıştır. Temel bilgi verme ve tekrar konu etme işlevleri ile ilgi olarak ise Ozil ve şenöz’n de (1996) alışmalarına bağlı olarak, sadece *o* anlatımının kullanıldığı, *bu* ve *şunun* kullanılmadığı söylenebilir. Farkında olunan nesnelere okurun/dinleyicinin bilincine çıkarma işlevi sadece *şu* tarafından gerçekleştirilmektedir. Kaynaşma ve alan aktarımı olarak ifade edilen işlevlerin *bu* ve *o* tarafından gerekleştirilemeyip, sadece *şu* tarafından gerçekleştirilmesi *şunun* yukarıda ayrıntılı olarak açıklanan geçmişten günümüze geçirmiş olduğu biçimbilimsel değişikliklerin sonucudur.

Çalışmanın bir önemli sonucu da, kökenbilimsel çözümleme işığında, Türkçe’de gösterme alanının biçimsel olarak ikili sistem üzerine kurulmuş olduğu ve buna eklenen *o* rneklemeden türetilen *şu* melez bir örneklemeden oluştuğu saptamasıdır. Tablo 4’de açıklanmış olan gösterme anlatımlarının işlevleri hem alanyazında konu ile ilgili yapılan çalışmalara, hem de bu çalışmanın bulgularına dayanarak verilmiştir. Ancak bu sonuçların başka metin incelemeleriyle de doğrulanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Babur, E. (2004). *Zu Interjektionen im Türkischen. [Türkçe’de nlemler zerine]. Yüksek Lisans Tezi. Hamburg: Hamburg Üniversitesi.*
- Banguoğlu, T. (1986) *Türkçenin Grameri*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bhler, K. (1934) *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. (2. Baskı, 1965). Stuttgart: Gustav Fischer.
- Clauson, G. (1972) *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Demircan, . (2007) Trkede ‘konuşana yakınlık’ ayrımı. *Türk Dil Dergisi* 21/123.
- Ehlich, K. (1979) *Verwendungen der Deixis beim sprachlichen Handeln. Linguistisch-philologische Untersuchungen zum hebräischen deiktischen System*. Frankfurt/M.: Lang.
- Ehlich, K. (1982) Deiktische und phorische Prozeduren beim literarischen Erzählen. Ebehard, L. (ed.) *Erzählforschung*. Stuttgart: Metzler, 112-129.

- Ehlich, K. (1984) (eds) *Erzählen in der Schule*. Tübingen: Narr.
- Ehlich, K. (1986) *Interjektionen*. Tübingen: Niemeyer.
- Ehlich, K. (1993) Sprachliche Prozeduren in der Arzt-Patienten-Kommunikation. Löning, P., Rehbein, J. (ed.) *Arzt-Patienten-Kommunikation*. Analysen zu interdisziplinären Problemen des medizinischen Diskurses. Berlin: Walter de Gruyter.
- Ehlich, K. (1994) Funktionale Etymologie. In: Brünner, G., Graefen, G. (eds.) *Texte und Diskurse*. Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik. Westdeutscher Verlag: Opladen, 68-82.
- Erdal, M. (2004) *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill
- Gabain, A. (1974) *Altürkische Grammatik*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hayasi, T. (2004) Türkçe ve Japonca işaret sözcükleri üzerine bir deneme. *Dilbilim Araştırmaları*. 51-62. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Küntay, A. ve Özyürek, A. (2006) Learning how to use demonstratives in conversations: What do language specific strategies of Turkish children reveal? *Journal of Child Language*, 33, 2, 303-320.
- Matras, Y. (1996) Prozedurale Fusion: Grammatische Interferenzschichten im Romanes. In: *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 49, 60-78.
- Matras, Y. (2000) Fusion and cognitive basis for bilingual discourse markers. In: *International Journal of Bilingualism* 4, 505-528.
- Ozil, Ş. ve Şenöz, C. (1996) Türkçede 'bu', 'şu' Sözcükleri. *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ege Üniversitesi İzmir Ege Üniversitesi Basımevi: İzmir, 27-39.
- Özyürek, A. (1998) An analysis of the basic meaning of Turkish demonstratives in face-to-face conversational interaction. Santi, S., Guaitella, I., Cave, C. and Konopczynski, G. (ed.) *Orality et Gestualite: Communication multimodale, interaction*. Paris: L'Harmattan, 609-614.
- Redder, A. (2000) Textdeixis. Brinker, K., Gerd, A., Heinemann, W., Sager, S. (ed.) *Text und Gesprächslinguistik*. Berlin: de Gruyter, 283-294.
- Rehbein, J. (1977) *Komplexes Handeln*. Elemente zur Handlungstheorie der Sprache. Stuttgart: Metzler.
- Rehbein, J. (1992) Zur Wortstellung im komplexen deutschen Satz. Hoffmann, L. (ed.) *Deutsche Syntax*. Ansichten und Aussichten. Berlin: de Gruyter 523-574.
- Rehbein, J. (1995) Über zusammengesetzte Verweiswörter und ihre Rolle in argumentierender Rede. In: Harald Wohlrapp (Hrsg.) *Wege der Argumentationsforschung*. Stuttgart-Bad-Cannstatt: frommann-holzboog, 166-197.
- Rehbein, J. (2000) Zur prozeduralen Analyse von 'danke!', 'bitte!' und 'Entschuldigung!' – Aspekte eines Prozesses der De-Grammatikalisierung. AP des Projekts "Sprache der Höflichkeit". Universität Hamburg, Institut für Germanistik I (mimeo).
- Rehbein, J. (2001) Konzept der Diskursanalyse. Brinker, K., Gerd, A., Heinemann, W., Sager, S. (ed.) *Text und Gesprächslinguistik*. Berlin: Walter de Gruyter, 927-945.
- Rehbein, J. (2002) Pragmatische Aspekte des Kontrastierens von Sprachen – Türkisch und Deutsch im Vergleich. In: *Arbeiten zur Mehrsprachigkeit*, Folge B (Nr. 40). Universität Hamburg: Sonderforschungsbereich Mehrsprachigkeit.
- Rehbein, J. (2006) Aspects of Functional Pragmatics. Sunum, Kore: Seul Ulusal Üniversitesi.
- Rehbein, J. ve Kameyama, S. (2003) Pragmatik. In: Ammon, Ulrich; Dittmar, Norbert; Mattheier,

- Klaus & Trudgill, Peter (eds.) ‘‘Sociolinguistics’’. *An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin etc.: de Gruyter, 556-588 [English version: Rehbein 2007, University of Hamburg (mimeo)].
- Rehbein, J., Hohenstein, C. ve Pietsch, L. (2007) Connectivity as an object of linguistic research in multilingualism. In: (id.) (eds.) *Connectivity in Grammar and Discourse*. Hamburg Studies on Multilingualism 5. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1-18.
- Sağın-Şimşek, . Babur, E. ve Rehbein, J. (2008) İŞlevsel Edimbilim yöntemiyle dilsel araçların incelenmesi: *bu, Şu, o* ve dilin gösterme alanı. *Dilbilim Araştırmaları 2008*, 111-124.
- Turan, mit D. (1997) Metin işaret adılları: *Bu, Şu* ve metin yapısı (Discourse Deictic pronouns *this, that*, and the structure of discourse). *XI. Dilbilim Kurultayı Bildiriler*. Ankara: Middle East Technical University, 201-212.
- Türkali, V. (2000) *Mavi Karanlık*. Istanbul: GendaŐ
- Türkçe Sözlük* (1988). II.cilt. Ankara:TDK Yayınları.
- Underhill, R. (1976) *Turkish Grammar*. Cambridge. Mass: The MIT Press.
- Wegener, P. (1885) *Untersuchungen ber die Grundfragen des Sprachlebens*. Halle: Niemeyer.
- Wunderlich, D. (1971) Pragmatik, Sprechsituation, Deixis. *Zeitschrift für Linguistik und Literaturwissenschaft 1*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. Santi, S., Guitella, I., Cave, C. and Konopczynski, G. (ed.) *Oralite et Gestualite: Communication multimodale, interaction*. Paris: L’Harmattan, 609-614.

Yrd. Doç. Dr. Çiğdem Sağın-Şimşek
Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi,
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
06531 Ankara / TÜRKİYE
sagin@metu.edu.tr

Ezel Babur
Hamburg Üniversitesi
Von-Melle Park 5
Hamburg/ALMANYA
ezel.babur@uni-hamburg.de

Prof. Dr. Jochen Rehbein
Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi,
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
06531 Ankara / TÜRKİYE
rehbein@ uni-hamburg.de